

Z HISTORII EDUKACJI DOROSŁYCH

Jacek W. Włodarczyk

ORCID 0009-0007-1832-4344

Tomasz Maliszewski

ORCID 0000-0002-8366-7614

PRZYSZYNEK DO HISTORII UNIWERSYTETÓW LUDOWYCH: KATOLICKI UNIWERSYTET LUDOWY BUKI MARII NA TLE DZIEJÓW MAŁEGO BUCZKA

Słowa kluczowe: uniwersytet ludowy, historia pozaformalnej edukacji dorosłych, Katolicki Uniwersytet Ludowy Buki Marii, Mały Buczek, Krajna.

Streszczenie: Artykuł prezentuje zapomnianą instytucję oświaty dorosłych działającą w latach 1928–1937 w środowisku wiejskim na terenie Krajny (w części, która po Powstaniu Wielkopolskim pozostała po stronie niemieckiej). Autorzy opisują w nim dzieje Katolickiego Uniwersytetu Ludowego w Małym Buczku, erygowanego przez późniejszego biskupa warmińskiego Maximiliana Kellera. Rozważania na temat tego zakładu oświatowego prowadzone są w kontekście rozwoju uniwersytetów ludowych typu grundtvigiańskiego po południowej stronie Bałtyku w Polsce i w Niemczech. Całość uzupełnia zarys dziejów samej wsi, w której zlokalizowano placówkę, oraz informacje o działaniach podejmowanych przez lokalnych historyków – regionalistów, zmierzających do przypomnienia działalności *Grenzland-Volkshochschule Marienbuchen* i związanych z nią osób. Do przygotowania opracowania wykorzystano nieznane szerzej materiały źródłowe. Tekst stanowi interesujący przyczynek do dziejów pozaszkolnej oświaty dorosłych dwudziestolecia międzywojennego na polsko-niemieckim pograniczu.

Wprowadzenie

Dzięki działalności oddanych swoim Małym Ojczyznom pasjonatów, historyków – regionalistów co jakiś odkrywamy karty z historii, które warte są szerszego niż tylko społeczność własnego regionu upowszechnienia. W czasach zauważalnego dzisiaj powrotu do idei *szkoły dla życia* Grundtviga (Maliszewski, red. 2022) i chęci wielu środowisk w naszym kraju do prowadzenia działalności edukacyjnej w oparciu o metodę uniwersytetu ludowego, co niewątpliwie w dużej mierze związane jest z funkcjonowaniem ogólnopolskiego Programu Wspierania Rozwoju Uniwersytetów Ludowych 2020–2030 (por. np. Maliszewski, 2022; Brzeziński i Maliszewski, 2023, s. 27–42), autorzy postanowili zaproponować Redakcji „Edukacji Dorosłych” opublikowanie szkicu o zapomnianej dzisiaj inicjatywie z okresu międzywojnia, czyli o Katolickim Uniwersytecie Ludowym Buki Marii (*Grenzland-Volkshochschule Marienbuchen*), który w latach 1928–1937 działał na terenie Krajny w miejscowości Mały Buczek, znajdującej się wówczas po drugiej, niemieckiej stronie granicy.

Uniwersytet ludowy, jak wiadomo, „jest to ogólnokształcąca, [najczęściej] internatowa placówka oświatowa dla osób powyżej 18. roku życia, działająca w środowisku wiejskim na podstawie samodzielnie opracowanych założeń dydaktyczno-wychowawczych”, której podstawowym zadaniem jest rozwijanie u uczestniczek i uczestników zajęć „ogólnych kompetencji kulturalnych oraz obywatelskich” (Maliszewski, 2021, s. 7). Jego koncepcja „wyrostała z tradycji filozoficznych, politycznych, społecznych i religijnych protestanckiej Skandynawii, ale szybko stała się uznanym na świecie pomysłem pracy oświatowej w środowiskach wiejskich” (Maliszewski, 2019, s. 7). Uznaje się, że do głównych sposobów oddziaływań wychowawczych uniwersytetów ludowych należy zaliczyć partnerstwo na linii wychowanek–wychowawca, wspólnotowość i dialog, samorządność wychowanków i ich współodpowiedzialność za proces dydaktyczny, którego istotną składową od początku istnienia tych instytucji pozostają osobisty przykład wychowawcy, „żywa słowo”, wykorzystywanie osobistych doświadczeń i wytrwała praca nad sobą (samokształcenie) wychowanek i wychowanków (Maliszewski, 2019, s. 7–10; Maliszewski, 2021, s. 7–8).

Podobne założenia przyświecały zatem niewątpliwie także organizatorom Uniwersytetu Ludowego w Małym Buczku, któremu poświęcamy niniejszy artykuł. Tu wyeksponowano dodatkowo w programie i w mikrosystemie wychowawczym placówki pierwiastek religijny, co znane było także w działaniach innych ówczesnych (i współczesnych) uniwersytetów ludowych na terenie Niemiec (por. np. Przybylska, 1999, s. 46–47; Nobelmann, 2017, s. 36–40) i Polski (por. np. Rosalska, 2004, s. 26–30; Maliszewski, 2016, s. 79–95).

Ilustr. 1. Pocztówka z ryciną przedstawiającą Katolicki Uniwersytet Ludowy Buki Marii (lata 30. XX wieku)

Źródło: Zbiory Muzeum Ziemi Złotowskiej w Złotowie.

Zarys dziejów Małego Buczka

Mały Buczek to wieś położona na terenie historycznej Krajny w gminie Lipka, powiecie złotowskim, woj. wielkopolskim. W XVI wieku w momencie pojawienia się pierwszej informacji o tej miejscowości Mały Buczek administracyjnie należał do powiatu nakielskiego, województwa kaliskiego. Według źródeł historycznych pierwsza wzmianka pojawiła się w 1553 roku w rejestrach poborowych w postaci notatki „Bucz de 5 laneis radicis” (Szafran, 1961, s. 131). Powstaje tu wówczas nowy folwark liczący 5 łanów należący do Wielkiego Buczka. Te dwie miejscowości należały do jednego majątku, dlatego też miały jednego właściciela. W 1553 roku był nim Kacper Potulicki, ale według innych zapisów właścicielem Buczka był już od 1465 roku jego dziadek Przeclaw Potulicki (Leitgeber, 1990, s. 10). W dokumencie z 1598 roku znajdującym się w aktach nakielskich pojawiają się już dwie nazwy „Buczek maius i minus”, czyli Buczek większy i mniejszy, zapewne dla rozróżnienia wsi od folwarku (Skanoteka). W latach 1645–1659 właścicielami Buczków byli Jan i Grzegorz Debrzyńscy, fundatorzy pierwszego drewnianego kościoła w Wielkim Buczku. W 1662 roku majątek Wielkiego

i Małego Buczka kupuje rodzina Raczyńskich (Jodłowski, 2015). W 1715 roku Wielki Buczek i Mały Buczek oraz Szyszkowo kupił od Zygmunta i Andrzeja Raczyńskich Andrzej Teodor Goetzendorf-Grabowski, pochodzący ze szlachty pomorskiej właściciel majątku Debrzno (Archiwum Grabowskich, s. 77). W 1722 spisał on swój drugi testament, w którym dokonał podziału dużego majątku. Zmarł w 1737 roku, a jego dzieci wykonały ostatnią wolę ojca (Achremczyk, 2023, s. 51). Najstarszy z synów Adam Stanisław Goetzendorf-Grabowski odziedziczył po ojcu Wielki i Mały Buczek oraz Szyszkowo. W latach 1737–1743 wybudował w Małym Buczku dwór szlachecki, zwany później Kavalierhaus, wraz z budynkiem gospodarczym i założył okazały park w jego otoczeniu. W parku wybudował też kaplicę domową w kształcie okrągłej wieży, zbudowaną metodą „na pruski mur” (Fankidejski, 1880, s. 300–301). Adam Stanisław Goetzendorf-Grabowski zajęty karierą duchownego (został kolejno biskupem chełmińskim, kujawskim i warmińskim) w 1744 roku darował oba Buczki i Szyszkowo swojemu młodszemu bratu Janowi Michałowi. Mały Buczek w 1821 roku występuje w dokumentach już jako wieś odrębna, w której oprócz dworu w parku było 5 okazałych domów, dom pasterza, kuźnia, karczma i 5 gospodarstw chałupniczych (Goerke, 1981, s. 595–596).

Ilustr. 2. Dwór Grabowskich w 1925 roku

Źródło: Album *Der Kreis Flatow*, 1925 (ze zbiorów własnych Jacka W. Włodarczyka)

W 1855 roku Fulgenty Goetzendorf-Grabowski przekazał majątek Wielkiego i Małego Buczka swojej nieletniej córce Gabrieli, która po uzyskaniu pełnoletności wyszła za mąż za Tadeusza Stablewskiego. Był to znany w kręgach poznańskich hulaka i utracjusz. Majątkiem zarządzał jego administrator Hermann Stahr.

W wyniku złego zarządzania przez administratora majątek popadł w ruinę i został zlicytowany. W 1873 roku majątek nabył Wschodnioniemiecki Bank Produkcyjny z siedzibą w Poznaniu. W 1874 roku majątek liczący 1660 hektarów należący do Wielkiego i Małego Buczka kupił Heinrich Kock pochodzący z Pruszcza Gdańskiego. Nowy właściciel od razu rozpoczął parcelację majątku, dzieląc go na 126 do 200 działek, które sprzedawał nowym osadnikom (*Z notesu Ericha Hoffmanna. Kronika Złotowa i okolic cz. II*, s. 62). Na terenach dwóch folwarków należących do Wielkiego i Małego Buczka, nazywanych w 1898 roku Gabrielen i Dąbrowa Bucka, powstała wieś Nowy Buczek.

Według przekazu ustnego jednego z mieszkańców Małego Buczka 30 stycznia 1909 roku Heinrich Kock wybrał się w interesach do Lipki (Linde), na koniec dnia zawitał do zajazdu „Adler” Paula Klukowskiego. Po wyjściu z zajazdu wsiadając do swojego powozu, potknął się o swoją strzelbę, która wypaliła. Poraniony powrócił do Małego Buczka. Wkrótce zmarł i został pochowany w parku w Małym Buczku. 6 lutego 1927 roku wdowa po Heinrichu Klara Kock sprzedała teren parku wraz z zabudowaniami Administraturze Apostolskiej w Pile, ale – choć nie wiadomo, czy na zasadzie dzierżawy, czy jakiejś formy własności – właścicielem terenu stało się katolickie stowarzyszenie oświatowe *Grenzland-Volkshochschulverein e.V.* w Pile (Mausolf, 1968, s. 3042).

Geneza Uniwersytetu Ludowego Buki Marii

Aby wyjaśnić okoliczności powstania Katolickiego Uniwersytetu Ludowego na terenie Małego Buczka, należy cofnąć się do początku lat 20. XX wieku. Po zakończeniu I wojny światowej i ratyfikacji Traktatu Wersalskiego przez Niemcy w 1920 roku oraz wytyczeniu nowych granic polsko-niemieckich została utworzona nowa prowincja Marchia Graniczna Poznań-Prusy Zachodnie (*Grenzmark Posen-Westpreussen*). Prowincja ta oficjalnie powstała na mocy ustawy z dnia 21 lipca 1922 roku z części Prus Zachodnich i części prowincji poznańskiej leżących na pograniczu Polski i Niemiec i istniała do 1 października 1938 roku. Granice nowo powstałej Marchii Granicznej rozdzieliły sieć parafii katolickich należących do archidiecezji poznańskiej i diecezji chełmińskiej, postanowiono więc utworzyć nową jednostkę administracji Kościoła katolickiego. Najpierw powstała Delegatura Arcybiskupia, powołana dekretem z 1 grudnia 1920 roku przez arcybiskupa poznańskiego Edmunda Dalbora z siedzibą w Tucznie¹. Pierwszym Delegatem (wikariuszem generalnym) został mianowany ks. Robert Weiman, w 1923 roku

¹ Analizując działalność Katolickiego UL Buki Marii w Małym Buczku, warto wskazać również zmiany, które dokonywały się w organizacji struktur Kościoła katolickiego w tym regionie w kolejnych latach, gdy placówka już funkcjonowała. 31 sierpnia 1930 roku zaczęły obowiązywać nowe przepisy wprowadzone na mocy bulli papieża Piusa XI. Zniesiono Administrację Apostolską na terenie Marchii Granicznej Poznań-Prusy Zachodnie i erygowano wówczas Wolną Prałaturę Pilską (Prejs, 2023).

podniesiony do rangi Administratora Apostolskiego. Po jego śmierci w 1925 roku kolejnym Administratorem Apostolskim był ks. Maximilian Kaller, od 1930 roku biskup warmiński. Niewątpliwie pomysłodawcą powstania nowego oświatowego ośrodka katolickiego w Małym Buczku był ks. Franz Westphal (Prejs, 2023, s. 29, 30, 45). Urodzony 18 października 1890 roku w Róży Wielkiej koło Wąlcza, został ochrzczony 2 listopada tego roku i otrzymał imiona Bronisław, Maryan, Franz. Tego ostatniego imienia używał później w swojej działalności duszpasterskiej. Był redaktorem tygodnika „Johannesbote”, pisywał artykuły do „Die Grenz wacht”, a także pełnił funkcję dyrektora „Caritasu” w Pile. Z jego inicjatywy powstawały również placówki terenowe prowadzące działalność oświatową, wychowawczą i opiekuńczą, takie jak szpital św. Elżbiety w Tucznie czy właśnie Katolicki Uniwersytet Ludowy w Małym Buczku (Kubicki, 2023, s. 198–201).

Ilustr. 3. Budynek Katolickiego Uniwersytetu Ludowego w Małym Buczku z kaplicą w latach 30. XX wieku

Źródło: Poczтівka ze zbiorów własnych Jacka W. Włodarczyka.

Jak już wspomniano, Administratura Apostolska z siedzibą w Pile z inicjatywy Franza Westphala kupiła zimą 1927 roku teren parku wraz z zabudowaniami. Początkowo zamierzano rozbudować stary dwór Goetzendorf-Grabowskich na potrzeby Katolickiego Uniwersytetu Ludowego. Okazało się jednak, że stan fundamentów nie pozwalał na dodanie kolejnego piętra. Postanowiono więc obok dworu wybudować nowy budynek na potrzeby placówki wraz z kaplicą i plebanią. Administracja Apostolska u progu swojej działalności miała trudności finansowe z realizacją projektu, dlatego też postanowiono skorzystać z *Sofort-programm*. Był

to program skierowany do samorządów lokalnych, w ramach którego przeważnie udzielane były kredyty przeznaczane na inwestycje.

Budynki dla uniwersytetu ludowego zaprojektował architekt Erich Heinicke z Wałcza, pomagał mu inżynier Haake. W budowie uczestniczyły firmy: budowlana – Franz Beyrau z Debrzna, ciesielska – Johannes Will z Debrzna, meblarska – Otto Pommerening z Krajenki, inżynierska – Mertke z Debrzna, dekarstwa – Anton Iwanski z Krajenki, szklarska – Jungerman z Krajenki, hydrauliczna – H. Kitze z Piły. Prace przebiegały bardzo szybko. Już w końcu roku 1927 placówka była gotowa.

Działalność Uniwersytetu Ludowego Buki Marii (1928–1937)

W dniu 4 stycznia 1928 roku, niecały rok po zakupie terenu, odbyło się uroczyste otwarcie *Grenzland-Volkshochschule Marienbuchen* nowego katolickiego ośrodka oświatowego w powiecie złotowskim (Mausolf, 1962, s. 1657). Był to drugi z kolei Uniwersytet Ludowy na terenie Prus otwarty po I wojnie światowej².

Konsekracji nowych obiektów dokonał ks. Maximilian Kaller z Administracji Apostolskiej. Przybyło też grono znamienitych gości: nadprezydent prowincji – Friedrich von Bulow, jego zastępca – Ganse, radny – Kuhne, radny konsystorski – Bleske, a ponadto przybył też prałat Schonke z Krajenki oraz dyrektor pilskiego „Caritasu” Franz Westphal. Po poświęceniu nowej placówki i jej kaplicy ks. Maximilian Kaller przekazał klucze do uniwersytetu kapłanowi Josefowi Bartle, a w mowie otwarcia m.in. powiedział „Aby placówka służyła wierze chrześcijańskiej po niemiecku i kultywowała zachodni dorobek kulturowy na wschodzie” (Mausolf, 1962, s. 1657, *thum. J.W.W.*)³.

W jedynej przedwojennej monografii wydanej w języku polskim na ziemi złotowskiej (*Kreis Flatow*) pt. *Ziemia Złotowska*, wydanej w 1928 roku pod pseudonimem Andrzej Krajna-Wielatowski, znalazła się następująca opinia na temat powstania i celów Katolickiego Uniwersytetu Ludowego w Małym Buczku:

„W roku 1927 nabyła władza kościelna w Pile resztówkę Małego Buczka z zabudowaniami i obszernym parkiem (za fundusze uzyskane z kredytu – «Sofort-programm») i urządziła w dawnej siedzibie Grabowskich wyższą katolicką szkołę

² Wg danych przywoływanych przez Martina Nobelmanna w pierwszej połowie lat 30. XX wieku na terenie Niemiec „istniały 52 szkoły sklasyfikowane jako uniwersytety ludowe [...]. Spośród tych szkół 32 miało profil protestancki, 13 etniczno-narodowy, 3 socjalistyczny i 2 katolicki” (por. Nobelmann, 2017, s. 39).

³ Ks. Maximilian Kaller (1880-1937), który uroczyste otwierał nowy katolicki ośrodek oświatowy w Małym Buczku, w 1930 roku został powołany na stanowisko biskupa warmińskiego. W lutym 1945 roku został ewakuowany przez gestapo z Warmii do Niemiec. Powrócił na Warmię 10 sierpnia do swojej diecezji warmińskiej, jednak po rozmowie z kardynałem Augustem Hlondem zrezygnował z zarządzania diecezją warmińską. Powrócił do Niemiec, w 1946 roku został doradcą do spraw wysiedlonych Niemców, potocznie nazywano go też biskupem wypędzonych. Zmarł 7 lipca 1947 roku we Frankfurcie nad Menem (por. np.: Pyrczał, 2009).

ludową, przezywając ją «Marienbuchen». Cel założenia szkoły dla nas Polaków jest oczywisty – niemczenie młodzieży i ludności polskiej na Pograniczu» (Krajna-Wielatowski 1928, s.102).

Faktycznymi autorami tej monografii byli Antoni Jasiek z Zakrzewa, ks. dr Bolesław Domański, proboszcz parafii w Zakrzewie i ks. prof. Jan Kanty Noryśkiewicz.

Pierwszym dyrektorem szkoły został ks. Franz Westphal, w latach 1933–1937 dyrektorem był Wilhelm Mügge, który wykładał w tej szkole od 1931 roku (Mügge, 1971, s. 151). W styczniu 1928 roku do Marienbuchen zostały wezwane do posługi siostry ze Zgromadzenia św. Katarzyny w Braunsbergu (Braniewo). Najpierw przybyły dwie siostry M. Chrysostoma Stuhrmann i M. Eva. Zajmowały się kuchnią, pralnią, ogrodem i szkołą. Rok później dołączyła siostra M. Protasia Surrey w celu zapewnienia opieki pielęgniarskiej, grała też na organach podczas mszy. Później siostrę Evę zastąpiła siostra M. Eulogia Prothmann, która zajęła się pracami biurowymi.

*Marienbuchen: Unsere Schwestern mit einem Priester und Schülern der Landvolkshochschule.
Schwestern von links: Schw. M Eulogia Protmann, Schw. M. Chrysostoma Stuhrmann, Schw. M. Protasia Surrey*

Ilustr. 4. Siostry ze Zgromadzenia św. Katarzyny z grupą uczestniczek jednego z kursów żeńskich wraz z pracownikami Uniwersytetu Ludowego Buki Marii (lata 30. XX wieku)

Źródło: M.P. Hinzmann (2000). *Sein Ruf – unsere Antwort: die Katharinenwestern der Provinz Berlin erzählen aus ihrer Geschichte*. Leipzig: Benno.

Pierwszy kurs dla młodzieży odbył się pomiędzy styczniem a marcem 1928 roku. Następne odbywały się już cyklicznie – zimowe dla młodzieży męskiej od listopada do marca, letnie dla młodzieży żeńskiej od maja do sierpnia. Pomiędzy kursami zabudowania szkoły były wykorzystywane na konferencje i rekolekcje.

Ostatni kurs na Katolickim Uniwersytecie Ludowym odbył się w 1937 roku, po czym szkoła została zamknięta (Hinzmann, 2000, s. 80–81). Decyzja ta wynikała z polityki III Rzeszy, która znacząco ograniczyła funkcjonowanie niezależnych od nazistów instytucji oświatowych, takich jak placówka w Małym Buczku. Jak odnotowuje Angelika Felska: „Z nadejściem reżimu nazistowskiego [...] wiele uniwersytetów ludowych zostało zamkniętych, albo niestety zmuszonych do przeformułowania swojej misji w kierunku narodowo-socjalistycznym i faszystowskim” (Felska, 2025, s. 28–29).

Dalsze losy kompleksu oświatowego Marienbuchen

Jeszcze w roku 1937 teren zabudowań Marienbuchen przejął Urząd do Spraw Rocznej Służby Wiejskiej i urządził w nich *Landjahrlager*, tj. roczny obóz dla młodzieży wiejskiej (*Z notesu Ericha Hoffmanna. Kronika Żłotowa i okolic cz. III*, 2011, s. 267)⁴. Trzy siostry ze Zgromadzenia Sióstr św. Katarzyny opuściły Marienbuchen w 1939 roku. Według niepotwierdzonych pogłosek po wybuchu II wojny światowej na terenie Marienbuchen miała być szkolona młodzież *Hitlerjugend*, a sam ośrodek miał podlegać NSDAP.

Pomiędzy 1 a 14 lutego 1945 roku na terenie byłego Katolickiego Uniwersytetu Ludowego Marienbuchen stacjonowały oddziały Armii Czerwonej, były to kolejno: 1 drużyna 153 batalionu 52 Pułku Strzeleckiego oraz 1729 SAP (Pułk Artylerii Samobieżnej). W wyniku ostrzału artylerii niemieckiej, która stacjonowała w Lipce (*Linde*) w kierunku Małego Buczka (*Klein-Butzig*), zabudowania Marienbuchen, w tym dwór Grabowskich, budynek uniwersytetu i kaplica pw. Chrystusa Króla zostały zburzone i uległy spaleni (Lindenblatt, 2008, s. 107). Ruiny ostatecznie rozebrano w latach 50. XX wieku (Vollack, 1989, s. 168). Jak wynika z relacji okolicznych mieszkańców, część cegieł przewieziono do odbudowującej się Warszawy, a część posłużyła do budowy nowych budynków w okolicy, jak choćby budynku gospodarczego w Wielkim Buczku z widoczną do dziś datą 1955.

⁴ W posiadaniu autora znajduje się kilka pocztówek z tego okresu ze stemplem *Landjahrlager-Marienbuchen*, co wskazuje na dalsze użytkowanie nazwy „Marienbuchen”.

Pamięć o uniwersytecie w działalności „Koła Historycznego” w Lipce

W nawiązaniu do dziejów Katolickiego UL Buki Marii w Małym Buczku prowadzone były dyskusje na spotkaniach „Koła Historycznego” w Lipce w 2024 roku. Jeden z uczestników prac koła, którego rodzina mieszkała przed 1945 rokiem w Małym Buczku, opowiadał, że po zamknięciu KUL miejscowi katolicy pochodzenia niemieckiego nadal, do wczesnych lat 40. XX wieku, korzystali z kaplicy. Twierdził także, że posługę pełniły tam siostry ze Zgromadzenia św. Elżbiety. Na oryginalnych zdjęciach, które udostępnił, widać trzy siostry w otoczeniu młodzieży żeńskiej na którymś z letnich semestrów. Jednak habit sióstr zakonnych wskazywał na zakon św. Katarzyny z Braniewa.

Następnym wątkiem w tej sprawie było nabycie w marcu 2025 roku przez jednego z autorów niniejszego szkicu książki ojca prof. Rolanda Prejsa pt. *Kościół Katolicki w Marchii Granicznej 1920–1945*. Jest w niej między innymi zamieszczony krótki rozdział o Małym Buczku i działalności KUL Buki Marii. Z publikacją zapoznał się również Lipkowski proboszcz.

W kwietniu 2025 roku ks. proboszcz Tadeusz Łuczyk z parafii św. Katarzyny w Lipce wygłosił kazanie, w którym wspomniął o siostrach ze Zgromadzenia św. Katarzyny z Braniewa przebywających na terenie Małego Buczka w latach 1928–1937 i o beatyfikacji 15 sióstr z tego Zgromadzenia, które męczeńsko zginęły w okresie styczeń–listopad 1945 roku. Jeden z uczestników mszy Łukasz Gabarkiewicz po tym kazaniu skontaktował się z siostrami ze Zgromadzenia św. Katarzyny w Braniewie z zapytaniem, czy mają wiedzę na temat trzech sióstr, które pełniły posługę w KUL Buki Marii. Pierwsza odpowiedź z Braniewa była jednak negatywna – żadna z sióstr z tego Zgromadzenia nie przebywała nigdy w Małym Buczku. Wobec tego współautor tego szkicu (J.W. Włodarczyk) przesłał do Braniewa zdjęcie, na którym widać trzy siostry na tle zabudowań *Marienbuchen*. Dopiero wtedy nadeszła kolejna odpowiedź informująca, że te trzy siostry pochodziły z domu zakonnego z prowincji berlińskiej. Wątpliwości nie zostały jednak rozwiane, gdyż w książce s. M. Angeli Krupińskiej *Pod prąd, pod wiatr i pod fale* wydanej w 2023 roku można przeczytać, iż „domy zakonne znajdujące się na terenie diecezji warmińskiej oraz na Pomorzu i w Berlinie podlegały bezpośrednio pod Zarząd Generalny w Braniewie. [...] W 1934 roku utworzono dwie nowe prowincje: warmińską i berlińską” (Krupińska, 2023, s. 11–12). Tak więc trudno dziś z powodu braku dokumentów ustalić, z którego domu zakonnego przybyły wówczas 3–4 siostry ze Zgromadzenia św. Katarzyny. Na pewno w chwili przyjazdu do Małego Buczka w 1928 roku podlegały one Zarządowi Generalnemu w Braniewie. W ostatniej wiadomości, z kwietnia 2025 roku siostra Martyna Ujazdowska z Braniewa potwierdziła, że jedna ze starszych sióstr św. Katarzyny była po 1945 roku w parku w Małym Buczku i widziała ruiny zabudowań Katolickiego UL Buki Marii.

W wyniku korespondencji, jaką współautor artykułu prowadził z kolei ze Zgromadzeniem sióstr św. Katarzyny z rejencji niemieckiej, ustalone zostały dalsze szczegóły dotyczące trzech sióstr Katarzynek, które posługiwały w uniwersytecie ludowym. Wszystkie one wyjechały do Niemiec:

- s. M. Eulogia Protmann zmarła w Berlinie 25 kwietnia 1945 roku w wieku 63 lat,
- s. M. Protasia Surrey zmarła w Berlinie 20 maja 1982 roku w wieku 85 lat,
- s. M. Chrysostoma Stuhmann zmarła w Berlinie 29 stycznia 1991 roku w wieku 95 lat.

Podsumowanie

Krótki okres działalności Katolickiego Uniwersytetu Ludowego Marii Buki zapisał się w historii Małego Buczka. Niezależnie od różnych opinii, dotyczących dorobku tej pozaszkolnej instytucji oświatowej, pojawiających się zarówno ze strony niemieckiej, jak i ze strony polskiej, warto podkreślić, że uniwersytet promował wartości wychowawcze typowe dla koncepcji edukacyjnej *szkoły dla życia* duńskiego pastora Mikołaja Fryderyka Severina Grundtviga. Wśród nich najważniejszą ideą była pozaszkolna edukacja ogólnokształcąca – w szczególności regionalna i obywatelska dla starszej młodzieży wiejskiej (por. np.: Byczkowski, Maliszewski, Przybylska [red.], 2003) z tej części Krajny, która po Powstaniu Wielkopolskim przypadła stronie niemieckiej, wchodząc w skład Marchii Granicznej Poznańsko-Zachodniopruskiej ze stolicą w Pile. W tym sensie można zatem uznać, że Katolicki Uniwersytet Ludowy Buki Marii stanowi również interesującą ilustrację rozprzestrzeniania się grundtvigiańskich idei edukacyjnych wokół Bałtyku w okresie między I a II wojną światową (Kulich, 2002).

Losy tej instytucji są zatem interesującym przyczynkiem do dziejów oświaty dorosłych na polsko-niemieckim północnym pograniczu. W swoim regionie placówka ta może też uchodzić za prekursorkę działań powojennych zakładów oświatowych tego typu np. Uniwersytetu Ludowego w Jasieniu czy działających wspólnie Uniwersytetu Ludowego w Radawnicy (Mincewicz, 2021, s. 85–93), Leśnego Uniwersytetu Ludowego w Złotowie (Nadolna, 2025) czy Oddziału Regionalnego Towarzystwa Uniwersytetów Ludowych w Pile z siedzibą w Brzostowie (Bąk, 2021, s. 151–155).

* * *

Z inicjatywy Nadleśnictwa Lipka, które obecnie zarządza terenem parku w Małym Buczku, w styczniu 2025 roku w miejscu zabudowań Katolickiego Uniwersytetu Ludowego Buki Marii postawiono dwie tablice: „Historia Małego Buczka” i „Historia Parku i Marienbuchen” z informacją o działalności uniwersytetu.

Ilustr. 5. Tablica pamiątkowa postawiona przez Nadleśnictwo Lipka w miejscu funkcjonowania Katolickiego Uniwersytetu Ludowego w parku w Małym Buczku

Grafika i wykonanie: Gracjan Kaja, autor tekstów: Jacek W. Włodarczyk.

Bibliografia

- Archiwum Grabowskich, 53/5292/0/2/1 [Opis majątków Andrzeja Teodora Grabowskiego]. <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/en/jednostka/-/jednostka/1614087> (dostęp: 10.11.2025).
- Achremczyk, S. (2023). Dwa testamenty kasztelana chełmińskiego Andrzeja Teodora Grabowskiego, *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, 320(1), s. 31–56.
- Bąk, D. (2021). Powstanie i działalność Oddziału Regionalnego Towarzystwa Uniwersytetów Ludowych w Pile z siedzibą w Brzostowie, *Polski Uniwersytet Ludowy*, 3–4(112), s. 151–155.
- Byczkowski, M., Maliszewski, T., Przybylska, E. (red.). (2003). *Uniwersytet ludowy – szkoła dla życia*. Wieżycza: Bernardinum.
- Brzezicki, Ł., Maliszewski, T. (2023). W kierunku odrodzenia grundtvigiańskiej szkoły dla życia w Polsce. Uniwersytety ludowe i program ich wsparcia w latach 2020–2023, *Edukacja Dorosłych*, 2(89), s. 27–42. DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/ED.2023.012>.

- Fankidejski, J. (1880). *Utracone kościoły i kaplice w dziesięjszėj dyecezyi chełmińskiėj podług urzędowych akt kościelnych opisał ks. Fankidejski*. Pelplin: J.N. Roman.
- Goerke, O. (1981). *Der Kreis Flatow: In geographischer, naturkundlicher und geschichtlicher Beziehung dargestellt*. Gifhorn: Heimatkreissausschuss für den Kreis Flatow.
- Felska, A. (2025). Niemieckie uniwersytety ludowe. W: Felska A., Maliszewski T. (red.), *Szkoła obywatelska bez granic: uniwersytety ludowe Polski i Niemiec i ich współpraca / Zivilgesellschaftliche Schule Ohne Grenzen: Polnische und Deutsche Heimvolkshochschulen und ihre Zusammenarbeit*. Mierzyn: Zachodniopomorski Uniwersytet Ludowy, s. 23–43.
- Hinzmann, M.P. (2000). *Sein Ruf – unsere Antwort: die Katharinenschwestern der Provinz Berlin erzählen aus ihrer Geschichte*. Leipzig: Benno.
- Jodłowski, K. (oprac.) (2015). *Kościół parafialny pw. Świętej Trójcy*. Pobrane z: <https://zabytek.pl/pl/obiekty/wielki-buczek-kosciol-paraf-pw-swietej-trojcy> (dostęp: 10.11.2025).
- Krajna-Wielatowski, A. (1928). *Ziemia Złotowska*. Poznań: Skład Główny Księgarni Szkolnej w Poznaniu.
- Krupińska, A. (2023). *Pod prąd, pod wiatr i pod fale: droga siostr katarzynek, warmińskich męczennic*. Kraków: Serafin.
- Kubicki, K. (2023). Bezimienny grób kapłana na Cmentarzu Komunalnym w Pile – zidentyfikowanie miejsca pochówku ks. Franza Westpfahla. *Rocznik Skrzatuski*, 11, s. 195–208.
- Kulich, J. (2002). *Grundtvig's Educational Ideas in Cental and Eastern Europe and the Baltic States in the Twentieth Century*. Copenhagen: Forlaget Vartov.
- Leitgeber, S. (1990). *Potuliccy*. Londyn: Polska Fundacja Kulturalna.
- Lindenblatt, H. (2008). *Pommern 1945 Eines der letzten Kapitel in der Geschichte vom Untergang des dritten Reichs*. Würzburg: Flechsig.
- Maliszewski, T. (2016). *Miejsce katolickich uniwersytetów ludowych w edukacji mieszkańców wsi w dwudziestoleciu międzywojennym*. W: T. Maliszewski, M. Rosalska (red.), *Uniwersytety ludowe – pomiędzy starymi a nowymi wyzwaniami* (s. 79–95). Toruń: Wydawnictwo „Adam Marszałek”.
- Maliszewski, T. (2019). *Recepcja idei uniwersytetów ludowych na ziemiach polskich do czasów II wojny światowej*. Gdańsk: Wydawnictwo Athenae Gedanenses.
- Maliszewski, T. (2021). *Uniwersytety ludowe w polskiej myśli i praktyce pedagogicznej do końca II wojny światowej. Wybrane problemy*. Gdynia: Wydawnictwo Akademickie Akademii Marynarki Wojennej.
- Maliszewski, T. (red.). (2022). *Uniwersytet Ludowy XXI wieku. Przewodnik metodyczny*. Adamów–Grzybów–Mierzyn–Radawnica–Wieżyca–Wola Sękowa: Ogólnopolska Sieć Uniwersytetów Ludowych.
- Mausolf, H. (1962). *Grenzland-Volkshochschule Marienbuchen, Neues Schlochau und Flatower Kreisblatt*. Bonn: Wendtlandt.
- Mausolf, H. (1968). *Marienbuchen, Neues Schlochau und Flatower Kreisblatt*. Bonn: Wendtlandt.
- Mincewicz, M. (2021). 75 lat Uniwersytetu Ludowego w Radawnicy. *Polski Uniwersytet Ludowy*, 3–4(112), s. 85–93.
- Mügge, W. (1971). *Erinnerungen an Marienbuchen, Heimatbuch für den Kreis Maximil Flatow: Grenzmark Posen – Westpreußen Provinz Pommern*, s. 146–151.

- Nadolna, D. (2025). *Leśny Uniwersytet Ludowy w Złotowie*. W: T. Maliszewski, M. Rosalska (red.), *Polska szkoła dla życia. 10 lat Ogólnopolskiej Sieci Uniwersytetów Ludowych*. Gdynia-Mierzyn-Poznań-Radawnica: Ogólnopolska Sieć Uniwersytetów Ludowych [w druku].
- Nobelmann, M. (2017). Historia wiejskich uniwersytetów ludowych w Niemczech. W: I. Błaszczak, T. Maliszewski, E. Smuk-Stratenwerth (red.), *Uniwersytety Ludowe XXI wieku. Tradycja – współczesność – wyzwania przyszłości*. Grzybów: Stowarzyszenie Ekologiczno-Kulturalne „Ziarno”.
- Prejs, R. (2023). *Kościół katolicki w Marchii Granicznej w latach 1920–1945: od delegatury arcybiskupiej w Tuchynie do pralatury pilskiej*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II (Prace Wydziału Teologicznego / Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II).
- Przybylska, E. (1999). *System edukacji dorosłych w Republice Federalnej Niemiec*. Radom: Wydawnictwo ITeE.
- Pyrchała, P. (2009). *Maximilian Keller – biskup warmiński rodem z Bytomia*. Opole: Redakcja Wydawnictw Teologicznych Uniwersytetu Opolskiego.
- Rosalska, M. (2004). *Katolickie uniwersytety ludowe wobec przemian współczesnej wsi polskiej*. Poznań: Garmond Oficyna Wydawnicza.
- Skanoteka. Baza skanów dokumentów o wartości genealogicznej, <https://skanoteka.genealodzy.pl/>. Zespół 19, księgi grodzkie nakielskie, jednostka 7, Resignationes [inducta], s. 307. Pobrano z: <https://skanoteka.genealodzy.pl/index.php?op=pg&id=1664&se=&sy=7&kt=&plik=309.jpg&x=3348&y=275&zoom=1> (dostęp: 10.11.2025).
- Szafran, P. (1961). *Osadnictwo historycznej Krajny w XVI–XVIII w. (1511–1772)*. Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Naukowe.
- Vollack, M. (1989). *Das Flatower Land: ein Bildband unserer grenzmärkischen Heimat*. Heimatkreisausschuss für den Kreis Flatow: Patenschaftskreis Gifhorn.
- Włodarczyk, J.W. (sierpień 2024). Mały Buczek – historia. Opracowanie dla Urzędu Gminy Lipka (msps niepublikowany).
- Włodarczyk, J.W., Szczepański, M.R. (2024). Historia o Marienbuchen. *Halo Lipka* (wersja elektroniczna), nr: październik.
- Włodarczyk, J.W., Szczepański, M.R. (listopad 2004). Historia Małego Buczka i Marienbuchen. Referat dla Koła Historycznego w Lipce (msps niepublikowany).
- Z notesu Ericha Hoffmanna. Kronika Złotowa i okolic cz. II (lata 1901–1920)*. (2010). Odczytał, przetłumaczył i przygotował do druku J. Zdrenka. Złotów: Muzeum Ziemi Złotowskiej (Biblioteka Muzeum Ziemi Złotowskiej, t. 5).
- Z notesu Ericha Hoffmanna. Kronika Złotowa i okolic cz. III (lata 1921–1952)*. (2011). Odczytał, przetłumaczył i przygotował do druku J. Zdrenka. Złotów: Muzeum Ziemi Złotowskiej (Biblioteka Muzeum Ziemi Złotowskiej, t. 6).

**A CONTRIBUTION TO THE HISTORY OF FOLK HIGH SCHOOLS:
THE CATHOLIC FOLK HIGH SCHOOL OF BUKI MARIII AGAINST
THE BACKGROUND OF THE HISTORY OF MAŁY BUCZEK**

Keywords: folk high school, history of non-formal adult education, Catholic Folk High School Buki Marii, Mały Buczek, Krajna.

Summary: The article presents a forgotten adult education institution operating in the years 1928-1937 in the rural area of Krajna (in the part of it that remained on the German side after the Greater Poland Uprising). The authors describe the history of the Catholic Folk High School in Mały Buczek, erected by the later Bishop of Warmia, Maximilian Keller. Comments on this educational institution are presented in the context of the development of Grundtvigian-type folk high schools on the southern side of the Baltic Sea – in Poland and Germany. The whole is supplemented by an outline of the history of the village in which the institution was located and information about the activities undertaken by local historians – regionalists, aimed at recalling the activities of *Grenzland-Volkshochschule Marienbuchen* and the people associated with it. This study utilized previously unknown source materials. The text provides an interesting contribution to the history of non-formal adult education on the Polish-German borderland in the interwar period.

Dane do korespondencji:

Jacek W. Włodarczyk

e-mail: jacalipka@wp.pl

dr hab. Tomasz Maliszewski, prof. AMW

Akademia Marynarki Wojennej w Gdyni

e-mail: t.maliszewski@amw.gdynia.pl